

Överselö kyrka

Överselö kyrka 1:1, Överselö socken, Strängnäs kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Klimatstabiliserande åtgärder och installation av ny el-
och värmeanläggning

Dag Forssblad

Överselö kyrka

Överselö kyrka 1:1, Överselö socken, Strängnäs kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Klimatstabiliserande åtgärder och installation av ny el-
och värmeanläggning

Dag Forssblad

© 2011 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Dag Forssblad, antikvarie
Omslagsbild: Detalj av Erich Slattes begravningskista (Slm D11-136).
Foto, där ej annat anges: Dag Forssblad, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS07-247

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2011

Innehåll

INLEDNING	5
Antikvarisk medverkan	5
Sammanfattning av åtgärder utförda 2008-2009	6
Sammanfattning av åtgärder utförda 2009-2010	7
Beskrivning av byggnaden	10
Historik med relevans för ärendet	10
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	11
KLIMATSTABILISERANDE ÅTGÄRDER 2008-2009	13
Utförda åtgärder	13
Antikvariska iakttagelser	14
NY EL- OCH VÄRME- ANLÄGGNING 2009-2010	17
Utförda åtgärder	17
Antikvariska iakttagelser	20
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	21
Schaktning	21
Radiatorer	21
Ny fast inredning	21
Ändring av bänkkvarter	21
Sammanfattning	21
KÄLLFÖRTECKNING	23
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	25

1 Låget för Överselö kyrka på Selaön är markerat med en röd cirkel.

INLEDNING

Under perioden oktober 2008 till juni 2010 har Överselö kyrka genomgått två olika byggnadsetapper. Från oktober 2008 till mars 2009 utfördes klimatstabiliserande åtgärder i enlighet med bygghandlingar upprättade av Svensk Klimatstyrning AB, daterade den 30/9 2008. Tilläggsarbeten framgår av byggmötesprotokoll nr 1, 2008-10-13, till nr 6, 2009-03-04. Arbetet utfördes i huvudsak i långhusets östra valvtravé.

Från augusti 2009 till juni 2010 installerades en ny el- och värmeanläggning i enlighet med bygghandlingar upprättade av Svensk Klimatstyrning AB, daterade 2009-08-11. Tilläggsarbeten i form av förändring av bänkkvarter och justering av dörrparti framgår av tilläggsansökan daterad 2009-10-02. Arbetet omfattade hela kyrkobyggnaden.

I rapporten presenteras ett urval av de arbeten som har bedömts beröra väsentliga delar av kyrkans kulturhistoriska värden. I övrigt hänvisas till bygghandlingar, byggmötes- och slutbesiktningsprotokoll.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid båda byggnadsetapperna. Startmötet för de klimatstabiliserande åtgärderna ägde rum den 13 oktober 2008. Arbetet följdes upp genom deltagande i fem byggmöten och fyra platsbesök. Arbetet slutbesiktigades den 30 mars 2009.

Startmötet för installationen av ny el- och värmeanläggning ägde rum den 18 augusti 2009. Arbetet följdes upp genom deltagande i 10 byggmöten, en teknisk (2010-03-18) och en antikvarisk slutbesiktning (2010-06-21).

Sörmlands museum har även utfört byggnadsarkeologisk dokumentation och schaktövervakning i samband med båda byggnadsetapperna. Materialet kommer att presenteras i en separat rapport.

2 Överselö kyrka från nordost. Foto: Katarina Bäck, Sörmlands museum (Slm D10-111).

Sammanfattning av åtgärder utförda 2008-2009

Arbetet med klimatstabiliserande åtgärder år 2008-2009 berörde i första hand långhusets östra valvtravé, närmast koret. Vissa arbeten berörde även sakristian och det norra sidoskeppet.

År 2008-2009 utfördes bland annat följande arbeten:

- Bänkkvarterens befintliga golvkonstruktion revs, gravhällarna i mittgången demonterades och underliggande golvnivå sänktes.
- Ett nytt underlagsgolv byggdes upp och göts av betong.
- Kanalisation för ny el- och värmeanläggning anordnades i det nya betonggolvet.
- Nytt trägolv av tätvuxen furu lades i de två bänkkvartererna.

3 Bänkinredningen i det norra bänkkvarteret vid slutbesiktningen i mars 2009 (Slm D11-137).

4 Arbetsområdet efter gjutning av nytt underlagsgolv av betong (Slm D11-138).

Sammanfattning av åtgärder utförda 2009-2010

Arbetet med installationen av ny el- och värmeanläggning berörde kyrkorummet i sin helhet, tornet, kyrkans vind samt personalbyggnaden på kyrkotomtens norra del.

Mark- och installationsarbeten utvändigt

- Borrning för sju energibrunnar utfördes på kyrkotomtens nordvästra del, utanför kyrkogården.
- Schaktning har utförts från energibrunnar till värmecentralen i personalbyggnaden på kyrkotomtens norra del samt från värmecentralen till kyrkans norra sidoskepp.
- VA-ledning, värmekulvert och kraftkabel har lagts ned i schakten.
- Ett värmecentralrum anordnades i personalbyggnaden.

5 Pågående schaktning mellan personalbyggnadens värmecentral och kyrkan (Slm D11-139).

6 Schakt mellan värmecentralen och energibrunnar väster om personalbyggnaden (D11-140).

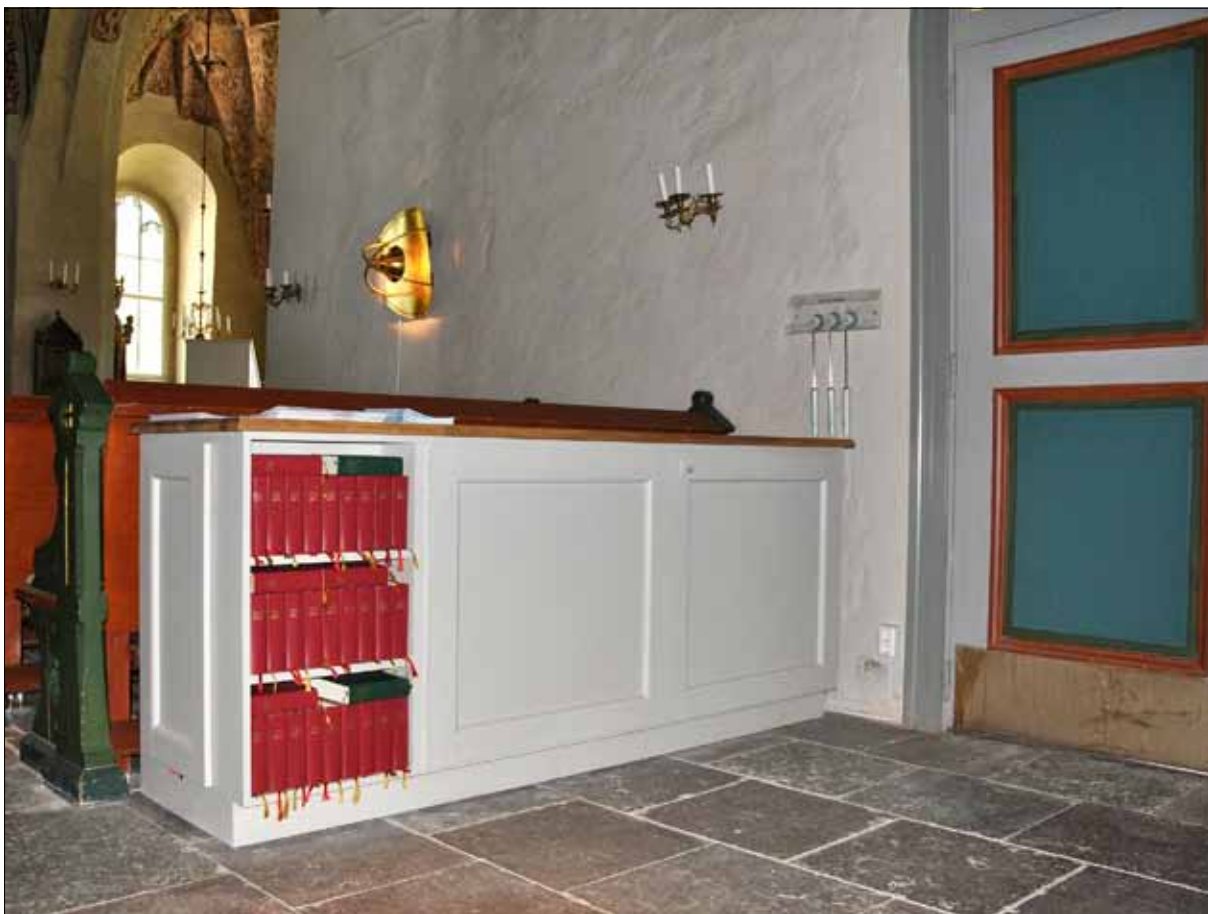
7 Utrymningsvägen i den norra korsarmens västra fasad (Slm D11-141).

Byggnadssarbeten utvändigt

- En ny nödutrymningsväg med nytt dörrparti anordnades i den norra korsarmens västra fasad genom att en igenmurad äldre dörröppning togs upp.
- I fasaden markerades dörröppningens ursprungliga omfattning med ett slätputsat fält i likhet med kyrkans övriga dörr- och fönsteröppningar.

Byggnadsarbeten invändigt

- Ledningskanaler har gjutits i de norra och södra bänkkvarteren i kyrkorummets två västra valvtravéer. Kanalerna har täckts med plattor av grå Ölandskalksten.
- Luftning har anordnats i trägolvet i kyrkans östra bänkkvarter.
- En manöverpulpet för ljus, ljud och klockringning har monterats i det norra bänkkvarteret, i bänken väster om trappan till orgelläktaren.
- Centralerna för brand- och inbrottslarm har byggts in i ett skåp omedelbart till vänster innanför ingången till kyrkan.
- En förvaringsmöbel har byggts omedelbart till höger innanför ingången till kyrkan. Möbeln döljer även en fläktkonvektor.

8 Den platsbyggda förvaringsmöbeln omedelbart till höger innanför kyrkans huvudingång döljer även en fläktkonvektor (Slm D11-142).

- Den norra korsarmens västra vägg har täckts med skåp innehållande bland annat el-central, städutrymme och förvaringskåp. I skåpfronten finns även en nödutrymningsdörr.
- Skärmväggen under orgelläktarens barriär har ersatts med en ny.
- En bänk har tagits bort i det norra bänkkvarteret för ge bättre utrymme för funktionshindrade i kyrkorummet.
- Textilskåpet har byggts om för att erhålla bättre luftcirkulation i skåpet.
- På kyrkans vind har gångbanorna kompletterats i den norra och södra korsarmen.
- I tornspiran har nya plan och trappor anordnats.
- Ny inredning har målats med linoljefärg.

Installationsarbeten invändigt

- Inkommande värmeledningar med tillhörande installationer har placerats i den norra korsarmen under orgelläktarens golv.
- I korets östra fönster har kamflänsradiatorer monterats som kallrasskydd.
- Nya radiatorer och värmeledningsrör har monterats.
- Nya kamflänsradiatorer har monterats i bänkarna.
- En VA-ledning har dragits in i den norra korsarmen för inrättande av ett städutrymme.
- Två nya el-centraller har monterats, en på läktaren i den norra korsarmen och en i tornets klockstolsvåning. El-ledningarna har förnyats.
- Nya belysningsarmaturer har monterats, i kyrkorummet och på vinden.
- En ny ljudanläggning har installerats.
- En ny brand- och inbrottslarmsanläggning har installerats.
- En ny styr- och reglerutrustning för värmeanläggningen har installerats.

9 Genom borttagning av en bänk i det norra bänkkvarteret har bättre utrymme skapats för funktionshindrade (Slm D11-143).

10 Skåpsinredningen längs den norra korsarmens västra vägg sedd från kyrkorummet (Slm D11-144).

Beskrivning av byggnaden

Överselö kyrka består av ett enskeppigt långhus med tillbyggda korsarmar i söder och norr, torn i väster, ett rakt avslutat kor i öster samt en sakristia i den nordöstra vinkeln mellan långhuset och norra korsarmen.

Kyrkans fasader är spritputsade med slätputsade dörr- och fönsteromfattningar. Fasaderna är avfärgade i brutet vitt och har en sockel som är markerad med mörkgrå kulör. Taken på kyrkans norra korsarm och sakristian är täckta med svartmålad plåt medan övriga tak inklusive tornspiran täcks av spån.

Invändigt är långhusets mittgång belagd med gravhällar från 1600- och 1700-talen samt med kalkstensplattor. Bänkkvarteren har tegelgolv förutom i långhusets västra travé som har såpade brädgolv med frisbrädor mot gångarna. Korets golv är belagt med kalkstensplattor. Den södra korsarmen har golv av tegel, kalkstensplattor och gravhällar.

Kyrkorummets väggar är slätputsade och avfärgade i brutet vit kulör. Långhuset och koret täcks av kryssvalv som är dekorerade med kalkmålningar från 1400-talet. Den södra korsarmen täcks av två stjärnvalv med dekorativa målningar från andra halvan av 1600-talet. Den norra korsarmens kryssvalv är avfärgade i brutet vitt.

Historik med relevans för ärendet

Tidigare restaureringar

Kyrkan har genomgått två större restaureringar i modern tid. År 1881-82 genomfördes en omfattande om- och tillbyggnad efter ett förslag framtaget av arkitekt F G Dahl. Vid denna restaurering revs vapenhuset vid kyrkans sydingång, den norra korsarmen uppfördes och sakristians gavel mot norr revs. En del av kyrkans fönster förstörades och samtliga fönster försågs med nya bågar av gjutjärn.

Invändigt revs en läktare i södra korsarmen, kyrkorummets valvpelare murades på med hårdbränt tegel och kyrkorummets väggar avjämnades. Valv och väggar avfärgades. Kalkmålningarna renoverades. I gångar, kor och i tornets nedre våning lades kalkstensgolv, med delvis återanvänd äldre sten. En ny, öppen bänkinredning byggdes, på nylagda brädgolv. Även en ny altarring och ny uppgång till predikstolen byggdes.

År 1955 genomfördes en invändig restaurering efter ett förslag upprättat av arkitekt Ragnar Jonsson. Arbetet innebar bland annat att det i bänkkvarteren lades delvis nya brädgolv, delvis tegelgolv. Orgelläktaren i väster revs och orgeln flyttades till en nyuppförd plattform i den norra korsarmen. Altarskåpet och ett flertal medeltida skulpturer återfördes från kyrkomuseet i Strängnäs. Södra korsarmen fick karaktär av ett sidokapell.

Klimatrelaterade problem och åtgärder

Överselö kyrka konstaterades under år 1999 ha klimatrelaterade problem med inomhusklimatet i form av mögel- påväxt på altar- och helgonskåp, kondensutfällning på stengolv och fönsterglas samt dålig lukt i kyrkorummet.

Under perioden mars-oktober 2002 utfördes klimatomätningar i kyrkan. Resultatet visade på en relativ fuktighet från 65-75% RH under maj-oktober.

Under 2003 genomfördes den första etappen för att komma tillrätta med problemen. Etappen omfattade undersökning av befintlig vattenavledning, demontering av äldre vattenavledningssystem, schaktning och nedläggning av nytt dränerings- och vattenavledningssystem.

Trots förändringarna kvarstod problemen med hög luftfuktighet och mögelangrepp i kyrkorummet. För att ytterligare utreda orsakerna bakom problemen utfördes under 2005 en undersökning av konstruktionen av grund- och golvläggning, samt av markförhållandena under kyrkan.

I samband med arbetena år 2005 utförde Sörmlands museum en antikvarisk kontroll i form av schaktövervakning (KN-KUS05-327). Vid undersökningen framkom lämningar efter skelettgravar, murrester samt ett fåtal föremål. I de invändiga schakten påträffades lämningarna på ett djup av 0,2–0,4 m under golvytan.

De fördjupade undersökningarna år 2005 resulterade i att kyrkans yttre dagvattenledning och dränering förnyades år 2007. Kyrkan fick även ny takavvattning och försågs med en frånluftsventilationsanläggning samt styr- och övervakningssystem för inomhusklimatet.

I samband med schaktningsarbetena år 2007 utförde Sörmlands museum en byggnadsarkeologisk dokumentation (KN-KUS07-239). Vid undersökningen framkom lämningar efter skelettgravar, murrester samt ett tegelgolv tillhörande det tidigare vapenhuset.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Överselö kyrka är ett exempel på en romansk kyrka som vid ett flertal tillfällen omformats efter tidens influenser och behov. Kyrkan har byggts ut i fem omgångar vilket gör det möjligt att se de olika stildragen, romanik, tidig gotik, sen gotik, 1600-tal samt 1800-tal. Tornet tillhör de sörmländska romanska torn som har den största yttre dimensionen. De romanska tornen har inte varit avsedda som klocktorn då de endast haft små och primitivt murade ljusöppningar. Överselö kyrka är dock undantaget, här finns kapitälförsedda, parställda kolonetter av kalksten ställda mitt i två av de ursprungliga nu igenmurade öppningarna, vilket skulle kunna tyda på att tornet redan från början haft klockor.

Liksom exteriören är interiören starkt präglad av de tillbyggnader som gjorts över tid. Karaktären av en medeltida kyrka är dock påtaglig i långhus och kor genom kryssvalven med sina kalkmålningar från mitten av 1400-talet liksom korets ursprungliga fönsteröppningar. Kalkmålningarna är utförda av någon av de målarskolor som under mitten av 1400-talet verkade i Mälardalen

vilka hade en del likartade drag som t ex den rika ornamentiken med stiliserade blom- och bladmönster och helgonbilder i stort format i valvkapporna.

Den medeltida karaktären förstärks av de många medeltida inventarierna där särskilt de två madonnorna bör nämnas. Övriga medeltida inventarier som besitter omistliga kulturhistoriska värden är dopfunten, altarskåpet samt triumfkrucifixet. Sakristians järndörr är ursprunglig och utgör ett karaktärsskapande inslag.

Stormaktstiden är tydligt representerad i södra sidoskeppet som byggdes ut i början av 1600-talet och som liksom tornrummet har kalkmålningar karakteristiska för sörmländskt måleri från andra halvan av 1600-talet. Predikstolen och ett stort antal anvapen och huvudbanér förstärker ytterligare detta drag.

Restaureringen på 1880-talet är också tydligt närvarande i interiören genom ljusinsläppet från de stora gjutjärnsfönstren samt bänkinredningen och altarringen vilka dock har fått sin färgsättning i och med 1980-års ommålning.

11 Predikstolen från 1660-talet vittnar om stormaktstidens inflytande på kyrkorummets gestaltning genom de adliga vapnen för ätterna Slatte, Skytte av Duderhof och Kagg (Slm D11-145).

12 Kyrkans långhus sett från koret efter avslutade arbeten i juni 2010 (Slm D11-146).

KLIMATSTABILISERANDE ÅTGÄRDER 2008-2009

Utförda åtgärder

Behovet av de åtgärder som utfördes i långhusets västra valvtravé motiverades med uppmätt hög relativ luftfuktighet under befintligt brädgolv samt av hög fukthalt i underliggande jordlager.

Arbetet påbörjades med att bänkarna demonterades. Folievärmarna avlägsnades från bänkrygggar och bänksitsar. Ungefär hälften av bänkryggarnas skivor från 1980 återanvändes. På övriga bänkar monterades nya skivor, 6 mm tjock björkplywood, och laserades i kulör lika befintlig, NCS S 4550-Y40R. Lasyren pigmenterades med guldocker, bränd terra och bränd umbra.

Efter demontering av bänkarna revs bänkkvarterens befintliga golvkonstruktion och gravhällarna i mittgången demonterades. Befintliga sågade golvbjälkar var lagda på strängar av släckt kalk. Även övre delen av underliggande sandlager var uppblandat med kalk.

I samband med rivningen sparades ett antal golvlagsbjälkar i referenssyfte. Två av bjälkarna var kraftigt rötskadade, ca 2/3 av virket var skadat.

Projektledningen gjorde bedömningen att bjälkarna härrörde från 1950-talets restaurering och använde de kraftiga rötskador som argument för att fuktproblemen var akuta. Antikvarisk konsult fick aldrig möjlighet att besiktiga samtliga bortrivna bjälkar. En kontroll av de sparade referensexemplaren visade dock att hela golvkonstruktionen sannolikt inte var från 1950-talet, utan delvis från 1880-talet. Bedömningen baserades bland annat på virkets kvalitet och materialbehandling samt förekomsten av smidd spik i konstruktionen.

Vid restaureringen på 1950-talet ersattes troligen endast underlagsbjälkarna vid behov. Brädgolvet förefaller dock ha bytts ut i sin helhet. Det spontade brädgolvet var lagt i kyrkans tvärriktning och brädorna var skråspikade med klippspik.

Efter rivning av befintlig golvkonstruktion sänktes underliggande kulturlager med ca 40 cm. Massorna bestod i huvudsak av sand med inblandning av kalk, byggnads- och raseringslämningar samt en mindre mängd gravlämningar.

13 Det södra bänkkvarterets västra bänk efter återställning och lasering (Slm D11-147).

14 Det norra bänkkvarteret efter demontering av befintligt underlagsgolv (Slm D11-148).

15 Sparade referensexemplar av bortrivna golvbjälkar (Slm D11-149).

16 Södra delen av arbetsområdet vid återfyllning med tvättat singel (Slm D11-150).

17 Läggnig av nytt brädgolv i det norra bänkkvarteret (Slm D11-151).

18 Bevarade gångar under orgelläktaren var lagda med kvadratiska kalkstensplattor (Slm D11-152).

Den nya golvkonstruktionen byggdes upp med ett 10 cm tjockt lager tvättat singel i botten. I singlet lades isolerade värmeledningsrör av koppar, Prisol. Däröver lades 50 mm polystyrenplastsivor Ecoprim som fuktspärr och isolering. På skivorna lades 6 mm armeringsnät med distansbrickor.

Underlagsgolv av betong göts av frostbeständigt betongbruk av kvaliteten C32/40. Kanalisation för ny el- och värmeanläggning anordnades i det nya betonggolvet.

I bänkkvarteren lades nytt brädgolv av tätvuxen furu på reglerbara golvreglar (Nivell System). Mittgångens gravhällar och kalkstensfris pallades upp på tegel och lecasten. Utrymmet under stenarna packades med sättsand som stabiliserades med kalkbruk. Under varje gravhäll lades rostfria rör för att underlätta framtida lyft av hällarna.

Antikvariska iakttagelser

Äldre golv i den norra korsarmen

I samband med förberedande installationsarbeten under den norra korsarmens orgelläktare konstaterades att korsarmens ursprungliga golv delvis var bevarat. Utmed väggarna i öster, norr och väster samt i en tidigare gång mot långhuset ligger golv av grå, i stor utsträckning kvadratiska kalkstensplattor, 420 x 420 x 400 mm (b x h x tj.). I de tidigare bänkkvarteren låg en betongplatta av oarmerad, grusig betong, ca 80 mm tjock. Betonggjutningen tillkom troligen på 1950-talet.

Åtgärder på predikstolen

Predikstolens bas visade sig vara kraftigt skadad av röta och insektsangrepp. En ny bas av kärnfuru tillverkades och skruvades fast. Skruvskallarna doldes med träplugg. Befintlig golvlist ersattes med en ny. Den nya golvlisten var mer profilerad än befintlig, men kunde accepteras då befintlig list inte bedömdes vara särskilt gammal. Nya delar målades i en brun kulör som avviker från övriga delar av predikstolens nedre delar. Kulören bör ändras i samband med kommande invändiga renovering.

Vinkällare i sakristian

I samband med upptagning av två inspektionshål i sakristians trägolv påträffades en trälucka i underliggande tegelgolv. Luckan var delvis täckt av golvets träbjälklag och gick inte att öppna. Länsstyrelsen gav därför till-

stånd till borring av ett hål i luckan för att möjliggöra en inspektion av underliggande utrymme. Med hjälp av en filmkamera konstaterades att utrymmet var ca 1 x 1 meter i plan och 0,6-0,65 m djupt. Utrymmet har troligen fungerat som en vinkällare.

Bortglömd gravkammare

Under kyrkans mittgång påträffades en trappnedgång till en bortglömd, tunnvalvd gravkammare placerad i kyrkans kor. Kammaren var uppförd av tegel och var ca 3,85 x 2,37 x 1,44 m stor (b x d x h). I valvhjässan fanns bevarade partier med putsbruk. I kammaren påträffades lämningarna av två begravda, vuxna individer: Nils och Erich Slatte till Algö. Nils Slatte (död 1638) var begravd i en tygklädd träkista försedd med talrika dekorationsarbeten i tunn silverplåt.

Överste Erich Slatte dog på Stensholms säteri i Småland år 1673. Hans begravning hölls i Jönköping innan kistan fördes till familjegraven i Överselö kyrka. Den bemålade kopparkista som Erich Slatte hade begravts i visade sig vara för bred för ingången till gravkammaren. Kopparkistan hade därför öppnats och den inre träkistan lyfts ur och placerats i gravkammarens södra del. Kopparkistan var inlyft i två delar. I samband med utförda arbeten lyftes Erich Slattes kopparkista upp ur gravvalvet och rengjordes av metallkonservator Cai Zetterström, Blacksta. Efter rengöringen ställdes kistan åter ned i kammaren.

På kopparkistans lock fanns två hål som ursprungligen har använts som fästpunkter för ett stort krucifix som är vanligt förekommande på denna typ av kistor. Krucifixet har vid något tillfälle därför troligen stulits. Vid inträdet i gravkammaren konstaterades även att lämningarna efter Nils Slatte var i delvis kraftig oordning. Långt ned i den sand som avlägsnades från kammaren påträffades mynt från 1800-talets andra hälft. Sammantaget tyder detta på att någon/några har varit nere i gravkammaren i samband med restaureringen 1881-82.

Fynd och övriga iakttagelser gjorda i samband med återupptäckten av ätten Slattes familjgrav kommer att presenteras i rapporten över utförd byggnadsarkeologisk dokumentation och schaktningsövervakning.

19 Predikstolens gamla golvlister, till vänster, var något mindre profilerad än den nya (Slm D11-153).

20 Luckan i sakristians underliggande tegelgolv dölde en murad vinkällare (Slm D11-154).

21 Nedgången till ätten Slattes familjgrav under kyrkans kor (Slm D11-155).

22 Nylagda brädgolv i bänkkvarteren och omlagd mittgång i långhusets östra travé efter avslutade arbeten (Slm D11-156).

23 Bänkarna i det norra bänkkvarteret efter avslutade arbeten i mars 2009 (Slm D11-157).

NY EL- OCH VÄRME- ANLÄGGNING 2009-2010

Utförda åtgärder

Ledningskanaler i långhusets golv

Arbetet berörde hela långhuset. Långhusets östra travé förbereddes för installationerna i samband med föregående etapp. Samtliga bänkar i långhuset demonterades och förvarades under arbetsperioden i kyrkan.

I de norra och södra bänkkvarterens tegelgolv togs fem skift tegel upp utmed mittgången. Skiftet närmast mittgången bevarades i möjligaste mån. I samband med att teglet togs bort demonterades bänkgavlarnas tidigare infästningsanordningar. Anordningarna var utförda av breda vinkeljärn, 40 x 6 mm (b x tj.), vilka stack upp ca 70 mm över golvet. Tegelgolvet var utlagt på en ren, grå sättsand, ca 100 mm tjockt. Schakten tömdes för hand till ett djup av ca 500 mm under golvytan.

Innanför kyrkans ingång i söder togs en kortare sträcka upp i kalkstensgolvet. Kalkstensplattorna var lagda i kalkbruk på en underliggande sandbädd. Schaktets djup var ca 200 mm under golvytan.

I schakten under bänkkvarteren göts nya ledningskanaler i betong. I kanalerna lades inkommande och utgående rörledningar. Till ledningarna användes dels mjuka, plastbelagda och färdigisolerade kopparör, dels obehandlade, hårda kopparör som isolerades efter montering. Innanför ingången lades ledningarna direkt i sandbädden, då sträckan var kort och inte behövde vara inspekterbar.

Ledningskanalerna i bänkkvarteren täcktes av rektangulära kalkstensplattor av Ölandskalksten. Valet av kalksten berodde på att plattorna är lättare att demontera än tegel vid framtida inspektion av ledningarna. Plattorna har en patinerad yta som gör att de samspelar väl med befintliga golv och gravhällar av kalksten.

Överblivet tegel från bänkkvarterens tegelgolv förvaras i kryputrymmet under orgelläktaren.

24 Det norra bänkkvarterets tegelgolv efter upptagning av tegel inför schaktning (Slm D11-158).

25 Det södra bänkkvarterets tegelgolv efter gjutning av ledningskanal (Slm D11-159).

26 Ingången till den norra korsarmens blinderades vid restaureringen 1955 (Slm D11-160).

Nödutrymningsväg i norra korsarmen

För att lösa bristen på nödutrymningsvägar i kyrkan återöppnades en dörröppning i den norra korsarmens västra fasad. Öppningen sattes igen och blinderades i samband med restaureringen år 1955.

Innanför den blinderade dörren revs en sekundär tegelmur, ca 500 mm tjock, som var isolerad med träfiberbaserade skivor. Befintlig, plåtklädd pardörr bestod av ramverk och speglar. Dörren härrörde troligen från 1881-1882. I samband med restaureringen 1955 hade dörren kortats och lister rivits bort. Dörrtrycket var utfört av gjuten mässing.

Inga fotografier som med säkerhet kunde bestämma dörröppningens ursprungliga utseende i fasad kunde lokaliseras. Det är dock inte osannolikt att det ursprungliga dörrpartiet var försett med ett spröjsat överljusfönster. I samband med återöppnandet beslutades därför att dörröppningens utseende i fasad skulle anpassas till övriga dörr- och fönsteröppningar på kyrkan.

I fasaden markerades dörröppningen med en slätputsad omfattning. Öppningens ursprungliga, inre storlek markerades med ett något försänkt, slätputsat fält. På insidan putsades öppningens smygar med kalkbruk och avfärgades vitt.

27 Den nyupptagna utrymningsdörren (Slm D11-161).

Befintlig ytterdörr bedömdes vara i för dåligt skick för att återanvändas. Innan kassering lossades dörrens plåtbeklädnad från 1955 för dokumentation av underliggande färglager. Under plåten var dörren målad med linoljefärg i en brungul nyans, nära NCS S3020-Y20R.

Den nya dörren utformades för att utvändigt likna den tidigare pardörrens utseende. Endast pardörrens norra dörrblad är öppningsbart. Det fasta södra dörrbladet döljer in- och utluftskanaler bakom ventilationsgaller. Dörren målades utvändigt med svart linoljefärg, kulör 1A-318, pigmenterad med järnoxidsvart.

Ny fast inredning

Ny fast inredning har tillförts kyrkorummet dels för att dölja, dels skydda större, skrymmande tekniska installationer. De platsbyggda snickerierna har utformats och färgsatts för att i möjligaste mån smälta in i kyrkorummet utan att påverka upplevelsen negativt.

Omedelbart till höger innanför kyrkans huvudingång har en av uppvärmningssystemets fläktkonvektorer byggts in i ett skåp som utformades som en förvaringsmöbel. I möbelen finns bland annat hyllor för psalmböcker och plats för informationsmaterial (fig. 8). Till vänster innanför huvudingången byggdes ett skåp innehållande centraler för brand- och inbrottslarm (fig. 28).

På orgelläktaren har den norra korsarmens västra vägg täckts med skåpsinredning (fig. 10). Inredningen döljer el-central, ljudanläggning, städcentral, klimatstyrningsutrustning och förvaringskåp. I ett något utskjutande parti centralt i skåpsinredningen leder en dörr ned till den nya nödutrymningsvägen.

På baksidan av bänken närmast väster om uppgången till läktaren i den norra korsarmen har en manöverpulpit monterats. Pulpiten rymmer styrningsreglage för ljus, ljud och klockringning (fig. 29).

Under läktarbarriären revs masonitskivorna, 4 mm, som dolde kryputrymmet under orgelläktaren bort och ersattes med nya skivor av björkplywood, 6 mm.

Ny skåpsinredning målades med en platsbruten linoljefärg i en ljus grå kulör, pigmenterad med grön umbra och guldocker. Även den nya skivväggen målades i samma kulör. Manöverpulpiten laserades med olja i en rödbrun kulör, pigmenterad med bränd terra och guldocker. Städcentralens tak och väggar målades med våtrumsgrund och våtrumsfärg i vit kulör, NCS S 0502-Y.

Nya belysningsarmaturer

Ett flertal nya belysningsarmaturer har satts upp i kyrkorummet och i sakristian. Punktbelysning med tre ljuspunkter har monterats i bland annat koret. På pendlarna över alla ljuskronor monterades metallhalogenkransar som även försågs med nedåtriktad punktbelysning.

På kyrkans vind, i tornet och i kryputrymmet under orgelläktaren har lysrör monterats för att underlätta tillsyn och andra arbeten.

28 Skåpsinredningen till vänster om kyrkans huvudingång döljer centraler för brand- och inbrottslarm (Slm D11-162).

29 Manöverpulpiten rymmer styrningsreglage för ljus, ljud och klockringning (Slm D11-163).

30 Fläktkonvektor och värmeledningsrörinstallationer i tornets bottenvåning (Slm D11-164).

31 Släta, panelradiatorer på korets södra vägg (Slm D11-165).

32 Kamflänsradiatorer i fönstret bakom altartavlan (Slm D11-166).

El- och VA-installationer

Inkommande el- och värmeledningar samt shuntgrupper för den nya värmeanläggningen placerades i utrymmet under den norra korsarmens orgelläktare.

Alla el-installationer i kyrkan har förnyats. Två nya el-centraler monterades i den nya skåpinredningen på orgelläktaren respektive på tornets klockvåning.

Vägghängda, vitlackerade konvektorer och panelradiatorer har monterats på konsoler med distanser med hänsyn taget till väggarnas ojämnheter. Synliga värmeledningsrör av koppar har lämnats omålade. Vid kommande invändig renovering ska såväl radiatorer som värmeledningsrör målas in i kulör lika bakomliggande ytor.

Samtliga bänkar försågs med kamflänsradiatorer. Radiatorena var lackerade i en rödbrun kulör, RAL 8002 Signal brown, vald med utgångspunkt i likheten med bänkinredningens rödbruna lasyr.

I korets östra fönster monterades kamflänsradiatorer i fönsternischen bakom altarskåpet. Syftet med radiatorerna var att minska kallraset från fönstret. För att skydda altartavlan från värmestrålning monterades skiva av plywood och cellplast mellan radiatorerna och altartavlan,

Vatten- och avloppsledning drogs in till städcentralen i skåpinredningen utmed orgelläktarens västra vägg.

Antikvariska iakttagelser

Ljuskronornas befintliga konformiga uppljusarmaturer i mässing har demonterats. Inga krav har ställts på att de ska bevaras då armaturerna inte bedömdes äga några särskilda kulturhistoriska värden.

I underlaget föreskrevs ny tillverkning av två sammansatta smidesstag för upphängning av ljuskronorna i koret och i den norra korsarmen. Under arbetets gång påträffades i tornet ett gammalt, sparat stag som återanvändes i den norra korsarmen. Därmed behövdes endast ett nytt smidesstag tillverkas för upphängningen av ljuskronan i koret.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Schaktning

Den omfattande schaktning av kulturlager som utfördes under framförallt 2008-2009 har inneburit att viktiga delar av kyrkans långa byggnadshistoria har raderats. Oavsett nivå på dokumentationen i samband med denna typ av schaktning förloras viktiga länkar till historien,

I gengäld har den utförda dokumentationen medfört en kraftigt ökad kunskap om perioder i kyrkans historia som tidigare har varit okända eller bortglömda. Om långhusets östra travé inte hade fått ett nytt underlagsgolv hade till exempel ätten Slattes familjegrav under koret ännu varit bortglömd.

Radiatorer

De nytilfskott som utan tvivel har haft störst inverkan på upplevelsen av kyrkorummet är radiatorerna. De släta, vitlackerade panelradiatorerna upplevs i nuläget som stora, kalla klumpar i kyrkorummet. Mest framträdande är utan jämförelse radiatorerna i koret. Med facit i hand borde såväl antikvarisk konsult som Länsstyrelsen ha reflekterat över utformningen av radiatorerna i samband med bedömningen av förfrågningsunderlaget.

Det är dock sannolikt att radiatorernas framträdande roll i kyrkorummet kommer att tonas ned i samband med kommande invändiga restaurering då såväl vägg- som radiatorfärg kan harmonieras med varandra.

Till skillnad mot panelradiatorerna har installationen av kamflänsradiatorer under bänkarna inte inverkat på upplevelsen av kyrkorummet. Såväl färgsättning som rördragningar har utförts med stor respekt för kyrkorummets kulturhistoriska värden.

Ny fast inredning

Den nya, platsbyggda inredningen har utformats och utförts på sätt som gör att den är väl inpassad i kyrkorummet. Genom att kulören på vald färg har brutits på plats harmonierar den väl med övrig inredning.

Ändring av bänkkvarter

Genom att demontera en bänk i det norra bänkkvarteret anordnades en bättre anpassad och mer tillgänglig yta för rörelsehindrade. Platsen för den anpassade ytan sammanfaller med läget för den gång som efter restaurering 1881-82 förband långhuset med den norra korsarmen. Gången har utgjort en pendang till befintlig gång till den södra korsarmen. Den utförda åtgärden har därför bidragit till att visuellt återskapa denna gång och kan därmed bidra till att öka förståelsen för kyrkans byggnadshistoria.

Den historiska kopplingen skulle på sikt kunna förstärkas genom att ytans nuvarande tegelgolv ersattes med ett golv av kalkstensplattor.

Sammanfattning

De arbeten som har utförts i Överselö kyrka under perioden 2008-2010 kan till stora delar räknas som åtgärder som inte i någon större utsträckning har påverkat upplevelsen av kyrkan eller kyrkorummet visuellt. Delvis beror detta på att många installationer ligger dolda utvändigt i mark och i ledningskanaler i kyrkans golv.

Under arbetets gång har det varit glädjande att huvuddelen av alla inblandade, från församlingsrepresentanter till entreprenörer, har visat ett intresse och en stor förståelse för kyrkans kulturhistoriska värden. Hänsynstagandet till dessa värden har visat sig genom återkommande kontakter med den antikvariska konsulten då oväntade problem eller frågeställningar har uppstått under resans gång. Detta har på ett positivt sätt bidragit till ett sammanvägt mycket bra slutresultat.

33 Huvudbanér över Erich Slatte till Algö är uppsatt i den södra korsarmen. Det omges av tillhörande sexton anvapen (Slm D11-167).

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

- Bohrn, E. 1946. *Överselö kyrka*. Sörmländska kyrkor
76. 1 uppl. Nyköping.
- Kilström, B I. 1974. *Överselö kyrka*. Sörmländska kyrkor
76. 3 uppl. Nyköping.
- Kilström, B I. 1987. *Överselö kyrka*. Sörmländska kyrkor
76. 4 uppl. Nyköping.
- Kilström, B I. 1999. *Överselö kyrka*. Sörmländska kyrkor
76. 5 uppl. Nyköping.
- Kilström, B I. 2000. *Kalkmålningarna i Överselö kyrka*.
Stallarholmen.
- Schnell, I. 1964. *Överselö kyrka*. Sörmländska kyrkor
76. 2 uppl. Nyköping.

Opublicerat material

- Hammar-sköld, R. 2009. Klimatstabiliserande åtgärder,
etapp 2. Rapport från byggkontroller.
- Hammar-sköld, R. 2010. Ny el- och värmeanläggning.
Rapport från byggkontroller.

Arkiv

- Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm
- Sörmlands museums arkiv, Nyköping

34 Ätten Slattes vapen invid huvudändan på Erich Slattes begravningskista (Salm D11-168).

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighetsuppgifter

Objekt: Överselö kyrka
Kommun: Strängnäs kn
Fastighetsbeteckning: Överselö kyrka 1:1
Socken: Överselö
Län: Södermanland
Stift: Strängnäs

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare: Stallarholmens Församling, Ytterselövägen 8, 64061 Stallarholmen
Beställare: Stallarholmens Församling, Ytterselövägen 8, 64061 Stallarholmen
Projektledare: Svensk Klimatstyrning AB, Box 6, 734 28 Kolbäck
Byggnadsentreprenör: Byggcompaniet i Mälardalen AB, Nyckelbergsvägen 27, 731 34 Köping
Entreprenör, el: Surahammars El AB, Surahammar
Entreprenör, VS: Blomkvist Rör AB, Stallarholmen
Entreprenör, styr: BM Control AB, Enköping
Entreprenör, ljud: Sound-Service, Strängnäs
Antikvarisk medverkan: Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping

Slutbesiktning. Klimatstabiliserande åtgärder, etapp 2. 2009-03-30.

Slutbesiktning. Ny el- och värmeanläggning. 2010-03-18, 2010-03-18 & 2010-03-25.

Underlag

Förfrågningsunderlag. Klimatstabiliserande åtgärder, etapp 2, daterad 2008-08-15. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.
Bygghandling. Klimatstabiliserande åtgärder, etapp 2, daterad 2008-09-30. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.
Protokoll. Klimatstabiliserande åtgärder, etapp 2. Byggmötesprotokoll nr 1-6.
Förfrågningsunderlag. Ny el- och värmeanläggning, daterad 2009-04-29. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.
Bygghandling. Ny el- och värmeanläggning, daterad 2009-08-11. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.
Protokoll. Ny el- och värmeanläggning. Byggmötesprotokoll nr 1-13.
Relationshandling. Ny el- och värmeanläggning, daterad 2010-09-15. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.

Övriga uppgifter

Länsstyrelsens i Södermanlands län beslut, 2008-08-25, 2008-10-15, 2009-08-01 & 2009-12-22, dnr 433-6988-2009
Sörmlands museum, dnr KN-KUS07-247 & KN-KUS08-257

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.